

Akideden Mite: Antikite'den 20. Yüzyıla İlerleme Kavramı

From Faith To Myth: Concepts of Progress From Antiquity to the 20th Century

Sever IŞIK*

Öz

İlerleme kavramı modern Batı düşüncesinin ve tarih felsefelerinin temel kavramlarından biridir. Bu makalenin amacı ilerleme kavramının Batı düşüncesindeki tarihsel gelişimini incelemektir. Geleceğe dönük olarak sürekli bir iyileşmeyi ifade eden ilerleme kavramı ilk olarak Hıristiyanlık ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bilim ve teknolojinin geliştiği yeniçağla birlikte kavram seküler terimlerle yeniden formüle edildi. Aydınlanma ile birlikte kavram, doğa dünyasından kültür dünyasına taşındı ve insanlığın bir bütün olarak, tüm yönleri ile giderek ilerleyeceği ve yetkinleşeceği düşünülmüştür. İlerleme fikri 19. yüzyılda zirveye ulaştı. Bilimin öncülük ettiği ilerleme fikrini merkeze alan yeni tarih, toplum kuramları üretildi ve ilerleme politik meşruiyet aracı olarak kullanıldı. 20. yüzyılda ilerleme daha çok ekonomik gelişme ve üretimi ifade etmektedir. Bu yüzyılda yaşanan savaşlar ve yıkımlar sebebiyle ahlaki ilerleme düşüncesi inandırıcılığını kaybetmiş ve ilerleme fikrine birçok eleştiri yöneltmiştir.

Anahtar Kelimeler: İlerleme, Tarih, Akıl, Bilim, Gelişme

Abstract

The idea of progress, is one of the basic concepts of modern western thinking. The aim of this article is examine historical devolepment of the concept of progress in western thought. The concept of progress, that expresses getting better constantly toward the future, was firs born with christianity. With modern ages that one developed by science and technology, this concept has been formulated again with secular terms. With einghlitement, this concept as brought to cultural worl from nature and it was considered that humanity will improve with all its aspects. The idea of progress reached top in the 19th century in the wew era, that was founded on the edea of progress led by science, cociety theoires were made and progress was used as a means for political legitimacy. In the 20th century, progress mostly expressed economic growth and production. Because of the wars took place in the 20th century, progress of ethics lost its credibility and the notion of progress was criticised severely.

Key Words:Progress, History, Reason, Science, Improve

Giriş

İlerleme fikri modern düşüncenin üzerine inşa edildiği temel kavramlardan biri, belki de en önemlisidir. Öyle ki ilerleme idesi varsayılmaksızın ve merkeze alınmaksızın modern zihnin işleyişi tasavvur edilemeyeceği gibi modern düşünceden de bahsetmek epey zordur. İlerleme idesi yadsındığında modern felsefi düşünce ve onun bir ürünü olan tarih tasarımları ve zamanın örgütlenmesi/bölümlenmesi kendiliğinden şüpheli hale gelir. Bugün postmodern felsefe olarak adlandırılan felsefi eğilim bunun aktüel örneği olarak görülebilir. İlerleme düşüncesi yadsındığında değişim olgusunun “iyi” veya “kötü”, “olumlu” veya “olumsuz” ne ifade ettiğine dair herhangi bir yargıda bulunmak ve değişim olgusuna “değer” atfetmek mümkün değildir. Söz konusu kavram diğer tüm insani şeyler gibi tarihin bir kesitinde varlık kazanmış ve insan düşüncesine dahil olmuş/edilmiş bir anahtar kavramdır. Dolayısıyla ilerleme idesinin kendisinin bir tarihi vardır ve bu tarih, ilerleme kavramının tarihsel olarak değişim geçiren algısının/algılanmasının ve içeriklendirilmesinin tarihidir. Bu sebeple kavramın bir soykütüğünden bahsedilebilir. Kavramın soykütüğünü ortaya koymanın en iyi yolu ise kavramın düşünce tarihindeki izini sürmektir.

Kavramın Batı düşüncesindeki merkeziliğine binaen J.B. Bury, *The Idea of Progress* başlığını taşıyan erken tarihli çalışmasında ilerlemeyi “Batı medeniyetinin hareketlendiren ve denetleyen fikir” (Bury, 1932, s.vii) olarak nitelendirir. Üç bin yıllık Batı medeniyetinde tek başına hiç bir fikrin ilerleme fikrinden daha önemli olmadığını ifade eden Robert Nisbet ise ilerleme fikrinin insanlığın geçmişte ilerlediğini, şimdi ilerlemekte olduğunu ve öngörülebilir bir gelecekte de ilerlemeye devam edeceğini ifade ettiğini belirtir (Nispet, 1980, s. 4-5). Alain

* Yrd.Doç.Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, severquista@gmail.com.

De Benoist'e göre modernitenin kuramsal varsayımlarından biri olan ilerleme düşüncesi bir neden olmaksızın "Batı medeniyetinin dini" olarak kabul edilebilir (De Benoist, 2008, s.7). Bu sebeple Batılı dünya görüşünü anlamak için ilerleme kavramı büyük önemi haizdir; çünkü ilerleme yönelimi hayatın tüm yönlerine nüfuz etmiştir ve bu durumu çağımızın neredeyse tüm entelektüel meselelerinde görmek mümkündür (Mazlish, 1996, s.7).

İnsanlığın bir bütün olarak içinde bulunduğu durumdan daha iyi, daha yüksek bir duruma geçişi düşüncesini içerdiğinden ilerleme idesi, insan yaşamının bütünsel olarak köklü bir şekilde daha iyiye gidişini/evrilişini ifade eder. Bu yüzden ilerleme; akli sorgulamayı, bilimsel araştırmayı, teknolojik ve ekonomik gelişmeyi, politik ve sosyal kurumlar ile özel ve kamusal ahlak arasındaki harmonik bütünleşmeyi, insanın, insani fakültelerinin devam eden sınırsız gelişimini, bireysel ve toplumsal mutluluğunu ifade etmektedir (Salvadori, 2006, s. 8). Geçmişten geleceğe uzanan 'sürekli iyileşme' düşüncesini içerdiğinden Collingwood haklı olarak ilerlemenin, kötünün yerine iyinin konması değil, iyinin yerine daha iyinin konması olduğunu söyler. Çünkü bir değişimi ilerleme saymak için onu yapan kişinin değiştirdiği şeyi kesin bir biçimde iyi diye düşünmesi gerekir (Collingwood, 1990, s. 314). Yani insan, iyinin yerine daha iyisini koyduğun(nu düşündüğün)den tarihsel süreç daima bir önceki halden/aşamadan daha iyi ve yetkin olmak anlamında bir ilerlemedir. Yoksa kötünün yerine iyinin konması tek başına bir sürece, yani giderek yetkinleşme-iyileşme-gelişme ve ilerlemeye gönderme yapmaz. Zira zamansallık içermez. Daima bir sürece ve tedriciliğe gönderme yapan ilerleme fikri en basit tanımıyla bugünün dünden daha iyi olduğunu ve yarının da bugünden iyi olacağı kabulünü ifade eder.

Aslında tarih boyunca ilerleme kavramının, içinde bulunulan zaman, kültür ve sosyo-politik bağlamla ilişkisi içinde farklı anlamları ortaya konulmuş ve farklı yönleri vurgulanmış olmakla birlikte kavramın uzun tarihine kısa bir bakış dahi kavrama ilişkin farklı tanım, tema ve vurgular arasında ortak temalar olduğunu gösterir. Nasıl tanımlanırsa tanımlansın ilerleme kavramı genel olarak karşılıklı bir şekilde birbirini takviye eden şu kilit öncülleri içerir: 1. İlerleme sınırsızdır, buna göre nasıl tanımlanırsa tanımlansın (ister bilgi, ister sağlık, ister zenginlik ve güç, ister ahlak ile) insanın bireysel ve toplumsal gelişiminin sınırı yoktur; 2. Bütün iyi şeyler birlikte ilerlemektedir. İnsanın teknoloji ve bilim vasıtasıyla doğaya hâkim oluşu, bilgi, sağlık, iktidar vb. alanlara da uzanır. Bu da insanın ahlaki, politik ve manevi gelişimini beraberinde getirir. Bu unsurlar birbirine bağlı olup karşılıklı olarak birbirini takviye ederler; 3. Toplumsal, psikolojik ve biyolojik kökleri olan bir ilerleme eğilimi, hatta mekanizması vardır. Bu sayede insanlık ve medeniyet ilerlemekte hem kendisini hem doğayı daha çok anlamakta/tanımakta ve kontrol etmektedir. Dolayısıyla insanlığın gidişi bir kaosa/entropiye değil, tanıma ve kontrol etmeye doğrudur. İlerleme kaçınılmaz değilse de büyük ölçüde mümkündür (Dark, 2007, s. 557).

İlerleme kavramına ilişkin olarak vurgulanması gereken diğer iki önemli kavram ise "köken/başlangıç" ve "ereklilik"tir. Zira geleceğe dönük ilerleme düşüncesi bu iki ideyi adeta zorunlu olarak gerektirir. Çünkü bir hat üzerinde geleceğe doğru "akış" olarak tarih/zaman bir "başlangıç" ve bir "son" olmaksızın tasavvur edilemez. Bu kökenden sona doğru akış olan tarihe anlam veren ve onun olumsal anlamda bir süreç/akış ve ilerleme olduğunu anlamamızı sağlayan şey, kendisine doğru ilerlenilen erektir. Yani erek olmaksızın tarihin anlamı(nın olup olmadığı) hakkında yargıda bulunamayız. Ancak ereğe doğru atılan ve ona yaklaştıran her adım bir öncekinden "daha iyi", "daha ileri" olarak değerlendirilebilir, tasnif edilebilir. Tarihin sonunda ulaşılabileceği düşünülen ereğe (ruhsal kurtuluş, ebedi barış, özgürlük, sınıfsız toplum vb.) en yakın nokta "en ileri"yi, en uzak nokta ise "en geri"yi/ilkel ifade eder.¹ Bu tarz bir ilerleme

¹ Buradan anlaşılacağı gibi ileri/ci-geri/ci, eski-yeni, aydınlık-karanlık, ilkel-modern, geleneksel-modern, tarihin sonu, köken, başlangıç, geçmiş, şimdi, gelecek, hatta sebep ve sonuç ilişkisi gibi çoğunlukla politikbilimin,

fikri doğal olarak beraberinde geçmişin şimdiye ve geleceğe nispetle yetersiz ve olumsuz olduğu kabulü getirir. Yine her şeyin iyiye gittiğini ifade eden ilerleme fikri aynı sebeple modernliğin, bugüne ve geleceğe dair iyimserliğin de kaynağıdır.

Konuya dair bu kısa tanımlayıcı girişten sonra ilerleme kavramının tarihine bakabiliriz ki bu kavramın kendisinin “ne”yi ifade ettiğinde daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Zira bir kavramın tarihini serimlemek kavramı anlaşılır kılmanın en verimli yollarından biridir.

Antikite ve Roma: Döngüsel Zaman

Antik Yunan’da kendisinden önce kullanılan ‘gelişme’ ve ‘sürme’ kavramlarına yakın bir içeriğe sahip olmakla beraber ilerleme kavramının modern anlamında olduğu gibi geleceğe uzanan bir anlamı olmamıştır. Antikitede gelecek ufkundan yoksun olan ilerleme kavramı esas olarak teknik üzerinde odaklanmıştı (Meier, 2007, s. 28, 29). İlerleme kavramıyla eğitim yoluyla bireyin meziyetlerinin mükemmelleşmesi, şehirlerin ve zenginliğin artması gibi bazı olguların mükemmelleşmesi kastedilmekte ve kavram esas olarak şimdiki zamana dayanmaktaydı. Ahlak, ekonomi ve yönetim açısından gelecekte ilerlemeye ilişkin bir tasavvur mevcut değildi ve bu anlamıyla ilerleme kavramı Antik Yunan’da hiçbir zaman oluşmamıştır. Antik dönemde ahlaki şartların süreçsel olarak iyileştiği, hatta tarihin her şeyi kapsayan bir değişim sürecinden oluştuğu da ifade edilmemiştir. Yunanlılar için “zaman içinde iyiye doğru bütünlük arz eden bir yön bulunmamaktadır” (Meier, 2007, s.24).

Yine Antik Yunan’da bugünkü anlamıyla bir tarih felsefesi ortaya konmadığı gibi mevcut tarih algısı da tarihte ilerleme vb. bir yasallık öngörmez. Yunandaki “altın çağ” düşüncesi de insanın cennetini tarih başında varsayar ve buna göre tarihin sonraki yürüyüşü ilerlemeden çok bir alçalış ve bozulmuş sürecidir (Gökberk, 1997, s. 99; Nispet, 1980, s.12). Yunanlılar tarihsel süreci bir çürüme ve bozulma olarak gördüklerinden onlar için asıl belirleyici olan “gelecek” değil, “geçmiş” idi. “Arche” terimi bir otorite (archonte) olarak orjini/kökünü (archaic) ifade etmekteydi (De Benoist, 2008, s. 8). Yunan düşüncesi öncelikle doğaya yönelmiş ve tarihi başlı başına bir konu yapmamıştır. Çünkü asıl amaç varlığı, değişmeden yinelenen düzenliliği, doğayı kavramaktır (Gökberk, 1997, s.99). Eski Yunan’da doğa düzenli bir oluşum olarak algılanmaktadır. İnsani-toplumsal yaşam da doğal yaşamın bir uzantısı olarak genel bir düzene sahiptir. Ama doğal süreçlerden oluşan bu düzen döngüsel (Özlem,1995, s.19-20). Aynı eğilim Yunan politik düşüncesinde de görülebilir; örneğin, 5. yüzyılda Atina’da ortaya çıkan politik iyileşme genelde ve sürekli yeniden yapılanma olarak algılanmaktadır. Burada ne şimdi bir zirve, ne de gelecek muhtemel bir yükselme olarak görülür (Koselleck, 2007, s.30). Platon ve Aristo’ya göre tüm devlet modelleri gerçek ve doğru bir devlet formunun çözülmüş görüntüleriydiler ve bu formlar her zaman geçerliliklerini korumaktaydılar. Bu döngüsel tablo içerisinde tüm insani eylemler bu şekilde yorumlanmaktaydı (Fetscher, 1997, s. 442). Dolayısıyla insan ve toplum yaşamı, geleceğe doğru sürekli gelişimi olamayan yaşamlardı. Belli devlet formları çerçevesinde rastlantısal olarak dönen bu formlara göre, tekrar eden kesik ve birbirinden kopuk halkalardan ibaretti, yani tarih daima tekerrür etmekteydi (Özlem, 1996, s. 20). Onun için Yunan’da tarihsel ilerleme fikri mevcut değildi. Çünkü tarihte ilerlemenin varlığı ile anlatılmak istenen şey, her tarihsel olayın bir kezlik meydana gelmesi ve bu olayların süreklilik içinde geleceğe doğru akıyor olmasıdır (Aysevener, 2002, s.172). Özetle, Greklerin “tarih tasarımı” döngüsel bir yapıya sahipti. Doğada olduğu gibi tarihte ve toplumda ilerleme değil, yineleme söz konusuydu. Bir farkla ki doğada esas olan düzenlilik, tarihte esas olan ise rastlantısallıktı.

antropolojinin ve tarihin lügatine dahi olmuş olan kavramlar hep ilerlemeci bir tarih tasarımının mümkün kıldığı değer yüklü kavramlardır.

Yunanlılar gibi Roma'da da ilerleme kavramı görülmez. Büyük bir imparatorluğa dönüşen Roma'nın tarihini yazan Polybios bile Antikite'nin bu döngüsel/dairevi tarih ve zaman düşüncesine bağlı kalır. Buna göre tarih, öncesiz sonrasız bir dördüştür. Dolayısıyla gücünün yüceliğine ve görkemine karşın Roma da bir gün yıkılacaktır (Collingwood, 2000, s.100). Romalı Horace'ın "Zaman, dünyanın değerini düşürür" sözünde olduğu gibi Romalılar da Yunanlılar gibi tarihi sürekli bir bozulma süreci olarak gören pesimist antik düşüncüyü benimsemişlerdir (Bury, 1932, s. 11). Onların görüşüne göre önceleri güzel olan insan hayatı sonradan bozulmuştur ve "tarih sonrakinin öncekinden daha kötü olduğu çağların birbirini izlemesinden oluşuyordu". Bu sebeple bir kimse ileriye baktığı zaman yalnızca felaket bekleyebilirdi (Collingwood, 2000, s.129). Sonuç olarak doğa ile uyumlu bir döngüsel bir zaman algısına sahip olduklarından Yunan ve Roma'da ilerleme fikri teşekkül etmemiş, tarihsel süreci bir çürüme ve bozulma olarak gördüklerinden geleceğe uzanan bir tarihsel idrakleri olmamıştır.

Hıristiyanlık: Tarihin Teolojisi ve İlerleme Düşüncesinin Doğuşu

İlerleme fikri ve tarih tasarımının Hıristiyanı bir kökene dayandığı bir çok kişi tarafından dile getirilmiştir (Nispert, 1980, s.48-49; Carr, s.1996, 131; Fetscher, 1997, s.443). Tarihin belirli bir hedefe doğru ilerlediği düşüncesi insanın, zamanın ve insani olup bitmelerin niteliğiyle ilgili yeni bir tasarıma ulaşması ilk kez Hıristiyanlık ile mümkün olmuş, Batılıların düşüncesine, belli bir sona doğru giden bir tarihsel zaman düşüncesi girmiştir. Yani, insani gerçeklik ilk kez tarihsellik kazanmış (Fetscher, 1997, s.443) ve tarih dünyevi niteliğini yitirmek pahasına da olsa bir anlam ve amaç edinmiştir (Carr, 1996, s.131). Hıristiyanlık ile birlikte geleceğe dönük yeni bir ilerleme kavrayışının ortaya çıkması ile ilk defa beklentiler tüm dünyanın iyiliğine olması gereken genel ahlaki bir ilerlemeye yönelmiştir (Koselleck, 2007, s.35). İlerleme fikrinin doğuşunu mümkün kılan şey ise Hıristiyanlıktaki "Tanrısal inayet" fikri ile birlikte döngüsel zaman anlayışının terk edilmesidir. Hıristiyanlık, inayet fikri ile insanın dünyadaki tarihine bir başlangıç ve son atfetmiş; dünya hayatını "kurtuluş" için imtihan öyküsü olarak tanımlamıştır. Buradan anlaşılacağı gibi dünyanın sonu ile sınırlı bir ilerleme ve tarih anlayışı söz konusudur (Bock, 2002, s.55). Hıristiyanlıkla birlikte tarih, dünya tarihi, insanın düşmesinden insanın kurtuluşuna dek süren bir defalık bir akış olarak kavranır (Gökberk, 1997, s.101). Görüldüğü gibi bu ilerleme fikri tümüyle teolojik temellidir. Çünkü söz konusu olan Tanrı tarafından vaat edilen ve yine Tanrı tarafından gerçekleştirilecek olan bir Tanrısal düzene doğru ilerlemedir. Yine Hıristiyanlıkla birlikte insanın birliği ve evrensellik düşüncesine ulaşılması ve tarihinin Tanrısal planın gerçekleşmesi olarak görülmesiyle birlikte dünya tarihinin felsefi bir ilke etrafında tasarlanması anlamında ilk kez tarih felsefesi mümkün olmuştur. Tarih, dünya tarihi olarak tüm insanlığı kapsayan, liner olarak aynı yöne akan, sonunda kurtuluşun olduğu bir süreç olarak ifade edilmiştir.

Şüphesiz ilerleyen zaman algısı üzerine temellenen bu Hıristiyanı tarih tasarımı, daha doğru bir ifade ile tarih teolojisi, büyük ölçüde Augustinus'un eseridir. Augustinus, *Sivitas Dei* adlı eserinde tarihi "Tanrı devleti" ile "dünya devleti" arasındaki savaş olarak anlatır ve *Civitas Dei* ve *Civitas Terrana* arasındaki mücadele olarak ilerlemeyi daima Tanrı'nın takdiri altındaki bir gelişme olarak betimler; çünkü insanın tarihine egemen olan Tanrı'dır (Maxfield, 2002, s. 353). Ona göre tarih, Tanrı'nın yeryüzünde ilerleyen vahyi ve insan soyunu kurtarmak için zaman içinde gelişen planıdır (Gökberk, 1997, s.101). İsa'nın ortaya çıkması ise bu sürecin odak noktasıdır. İsa ile birlikte Tanrı, insan dünyasına girmiş ve iyi ile kötü arasındaki savaş kesin bir sonuca bağlanmıştır. Savaş, sonunda "Tanrı devleti"nin uyrukları olan "ışığın çocukları"nın, "yeryüzü devleti"nin çocukları olan "karanlığın çocukları"nın yenmesiyle sonuçlanır. Yenilen ve yenilen *Eskatonda*, yani kıyametten sonra, Tanrı mahkemesinde belli olacaktır (Fetscher, 1997, s. 444; Gökberk, 1997, s.101). Augustinus'un bu tarih felsefesi insanlık tarihini bir dünya görüşü açısından yorumlamak yolunda yapılmış ilk büyük

denemedir. Tarihin gelişmesini *anlamlı* bir şey olarak kavramaya çalışan Agustinus, bu ilerleyen tarih algısında tüm zamanları ve tüm insanlığı Tanrı'nın tek bir planı içine yerleştirmiş bu da beraberinde “insanlığın birliği” kavramını getirmiş (Gökberk, 1997, s.103) ve kavram da “evrensellik” düşüncesine varılmasını mümkün kılmıştır. Hıristiyan evrenselciliğin simgesi ise bütün tarihsel olaylar için tek bir kronolojik çerçevenin benimsenmesidir. Söz konusu kronoloji ile her şey İsa'nın doğuşunda geriye ve ileriye doğru tarihlenir (Collingwood,1990, s.67). Agustinus'un pagan döngüsel tarih anlayışını reddeden bu tarih teolojinin merkezinde Tanrı'nın İsa'nın bedeninde inkarnasyonu vardır. Tarih maddi dünya ya da dünya toplumunun ilerlemesi değil, Tanrı'nın vahyinin açığa çıkmasıdır (Maxfield, 2002, s. 348). Sonuç olarak Augustinus'a göre ilk günahın bugüne kadar geçen ve “son yargı”yla tamamlanacak olan sürekli ve dönüşsüz bir süreç olan tarih, aynı zamanda Adem ile başlayan ve kötülüğün sınavlarından geçerek kurtarıcının ortaya çıkışıyla sonuçlanacak bir ilerlemedir (Lacoste, 2002, s. 246-247).

Bütünüyle Agustinus'un bu aşkın tarih şemasına bağlı kalmış olan Ortaçağ'da (Gökberk, 1997, s.103) tarih, ilahi takdirin açığa çıktığı alan olarak düşünülmüştür. Yine Agustinus'un temel çerçevesini ortaya koyduğu tarih teolojisi modern dönemde birçok düşünür tarafından yeniden işlenerek sekülerleştirilmiş ve modern bilincimizin bir parçasına dönüşmüştür.

Rönesans ve Yeniçağ: Seküler İlerleme Kavramının Oluşumu

Rönesans dönemine gelindiğinde tarihin genel planını *a priori* olarak belirlemek için bir temel sağlamış olan büyük teoloji ve felsefe dizgeleri onay görmez oldu ve tarihsel düşünce insanı resmin merkezine yerleştirdi (Collingwood,1990, s.72). Başka bir ifadeyle tarih, giderek teolojiden bağımsızlaştı ve seküler bir içerik edinmeye başladı. Yeniçağ'da *transcendet* düşünceden *immanent* düşünceye, dini bir kültüründen bir dünyevi kültürüne dönüşmüş ve insanın ilgisi öbür dünyadan bu dünyaya kaymıştır. Bu düşünceye göre insan, artık kendisine dışarıdan yüklenen bir görevi yerine getirmek durumunda değildir. Tarih felsefesi açısından tarih, artık yasasını dışarıdan değil, doğrudan doğruya kendisinden edinen, kendi kendini yaratan bir gerçek, bütünüyle insanın olan bir dünya olmuştur (Gökberk, 1997, s.103). İnsanı merkeze alan Rönesans'la birlikte aklın önderliğindeki klasik görüş önem kazanmıştır. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki Rönesans özünde Katolik Hıristiyan değerlerine karşı bir başkaldırı olarak başlatıldığı halde Hıristiyanlığın mirasını tamamen reddetmemiş, onun temel karakterlerini bünyesine katmıştır. Mesela tarihte, özellikle efsane temelli toplumlarda önceden varolan köken inancı gereği zamanın bozulmaya yol açtığı inancından kaynaklanan gelecek hakkındaki kötümser görüşün yerine Yahudi-Hıristiyan geleneğinden kaynaklanan iyimser bir görüş geçmiştir. Ve böylece Antikite'de görüldüğü gibi bir zamanlar düşman, çürütücü, bozucu olan zaman, dost ve yaratıcı hale gelmiştir (Carr 1996, s.125) Modern dönemde ilerleme kavramını, din kökenli anlamlarından farklılaştıran nokta her zaman beklenen dünyanın sonunu, açık bir geleceğe dönüştürmesidir. Söz konusu dönüşüm ile terminolojik olarak tinsel bir “profectus” dünyevi bir “progressus” tarafından dışlanır ya da yeri alınır (Koselleck, 2007, s.49).

Yeniçağ'a egemen ethos olan ilerleme inancı, Kepler, Galile, Newton, Harvey gibi isimlerin öncülüğünde büyük başarılar göstermiş olan modern doğa bilimi tarafından beslenmiştir (Fetscher,1997, s. 447-448). Rönesans ile birlikte ortaya çıkmaya başlayan yeni düşünce ve doğa kavrayışı Yeniçağ'da gelişerek devam etmiş ve böylece Ortaçağ'ın tarihsel olaylarda Tanrısal kayranın izini görme düşüncesinin yerini giderek akla uygun bir gelişim gösteren bağımsız bir evrene duyulan inanç almıştır (Fetscher, 1997, s. 445). İlerleme de bu kendi kendine işleyen akli yasalardan biri olarak görülmüştür. İlerleme fikrinin ortaya çıkışıyla birlikte Yeniçağ'ın doğuşuna kadar tarih anlayışlarının temel belirleyicisi olan köken anlayışı yerini insanın arzuladığı düzenin geçmişte değil de gelecekte olduğu fikrine bırakmaya başladı.

Kâinatın ve insanın yaratılışına dair teolojik açıklamaların yerini evrim temelli açıklamaların almasıyla hadiseleri ve tarihi açıklamada kullanılan “aşkınlık” fikrinin yerini “içkinlik” fikri almış ve bunun doğal neticesi olarak insan ve akıl kâinatın merkezine yerleştirilmiştir (Bıçak, 2005, s. 45).

İlerleme kavramı 1680 civarında Terrasson, Charles Perrault, Abb’ of Saint-Pierre ve Fontenelle’nin katıldığı eski yeni/modern tartışması sırasında formüle edildi. Turgot, Condorcet ve Louis Sebastien Mercier’in dâhil olduğu ikinci kuşağın girişimiyle de geliştirildi (De Benoist, 2008, s.7). İlerleme düşüncesi ve bu düşüncenin geleceğe dönük dünyevi içeriğinin izleri söz konusu dönemin birçok düşünürünün eserinden takip edilebilir. Fontenelle’nin 1688’de yazdığı *Digression Sur Les Anciens Et Les Modernes*’te “dünyada her şey aklın kendini mükemmelleştireceğini gösteriyor gibidir” der (Koselleck, 2007, s. 52). Bodin, başlangıçtaki ‘altın çağ’ın ‘demir çağı’ olduğunu, bu çağın zulüm ve adaletsizlikle dolu olduğunu oysa Hıristiyanlığın yeni erdemler getirdiğini, Yeniçağ’ın ise pusula ve matbaa gibi buluşları başardığını ve yeni bir dünya açınladığını söyler (Gökberk, 1997, s.104). Ona göre insanlık bir barbarlık durumundan yavaş yavaş gelişerek, ilerleyerek şimdiki uygarlık durumuna geçmiştir. Bruno ise eskilerin bahsettiği başlangıçtaki “sözde altın çağ”da insanların hayvanlar gibi yaşadıklarını, oysa zamanla insanların akıllarının gelişmesi ve zekâlarının keskinleşmesiyle sanatların keşfedildiğini, yeni ve hayranlık verici buluşlar ortaya çıktığı düşüncesindedir (Rossi 2002, s. 81).

İnsanın görevinin tabiat yasalarını öğrenerek doğaya egemen olmak olduğunu ifade eden Francis Bacon ise ilerleme kavramını zamansal anlamda kullanmıştır (De Benoist, 2008, s. 9). Bacon’a göre tüm otorite antiklerin değil, aksine zamanın kendisindedir ve “hakikat zamanın kızıdır” (Koselleck, 2007, s.51). Tarihin ilerleyen bir yükselme olduğu anlayışı çağının başarılarından gurur duyan Bacon için bir inanç haline gelmiştir (Gökberk, 1997, s. 104).

Batı modernleşmesinin oluşumuna paralel olarak Rönesans ve Yeniçağ’da oluşan ilerleme düşüncesi ancak Aydınlanma yüzyılında gerçek felsefi hüviyetine kavuşacak ve tarih tasarımlarının omurgasını oluşturacaktır.

Aydınlanma: İlerlemenin Temellendirilmesi, Aklileşme ve Özgürlük olarak İlerleme

Aydınlanma yüzyılı, 18. yüzyılın keşiflerinin ve bilimsel başarılarının sağladığı bir iyimserlikle ilerleme inancının iyice benimsendiği bir yüzyıl olmuştur. Burjuva sınıfının da desteğiyle ilerleme idesi giderek Avrupa’nın tümüne kök saldı ve Aydınlanma’nın kendisine özgü evren tablosu bu yolla oluştu. Buna göre evren akla uygun bir gelişme süreci içinde ilerlemekteydi, evrendeki düzen, akılsal-ampirik yoldan yasaları saptanabilir bir düzendi (Fetscher,1997, s. 448). Yeniçağla başlayan dinsel açıklamalardan uzaklaşma Aydınlanma ile zirve noktasına vardı ve her türlü transcedent açıklama tarihin dışında bırakıldı. Öteki alanlarda olduğu gibi akıl, tarihte de biricik egemen sayılıyordu. Aydınlanma döneminde tarihi olaylar nedenlerle birbirine bağlanmakta, tarihin önceki basamakları, yüksek düzeyinden gurur duyulan ve şimdi içinde yaşanılan çağa bir hazırlık olarak görülmekteydi. Buna göre tarih, insanı gittikçe daha çok erginliğe ulaştıran bir süreç, tarihin anlamı ise insanı karanlıktan kurtarıp, onu bilgi ve özgürlüğün ışığına ulaştırmak ve ona amaç olarak ilerlemeyi öğretmekti (Gökberk, 1997, s. 105). Söz konusu tarihsel yönelim ve ereklerden de anlaşılacağı gibi Aydınlanma çağı düşünürleri Yahudi-Hıristiyan amaçsal dünya görüşünü devralmış ve onu aklileştirip laikleştirmişlerdir. Böylece tarih insanın yeryüzündeki konumunun yetkinleştirilmesi hedefine doğru bir ilerleme halini almıştır (Carr,1996, s.131). Sekülerleşmeyle birlikte ilerleme idesi insanın doğasından türetilmeye ve temellendirilmeye çalışılmış, kurtuluş fikri ise dünyanın sonunda, fakat dünya içre bir özgürlük olarak yeniden anlamlandırılmıştır.

Geçmiş akıldışı güçlerin bir oyunu olarak gören Aydınlanma tam bir tarihsel gelişme ve aklın egemenliğinin yerleştirileceği bir mutluluk çağı yaratmayı uman, bunu için çabalayan ileriye bir bakış ve pratik ve siyasal gelişme getirdi (Collingwood,1990, s.92). Aydınlanmacılara göre ilerleme 17. yüzyıl bilim adamlarının fiziğin yasalarını keşfe, insan doğasının görünüşlerini yöneten yasalarını keşfe dek giderse mutluluk çağı gerçekleşecektir. Yani 18. yüzyıl ilerleme fikri doğanın bilgisiyle zihnin bilgisi arasındaki bir benzeşime dayanmaktaydı. İnsan zihni kendisini daha iyi anlarsa yeni, farklı ve o zamana dek bilinmeyen biçimlerde eylemeye başlayacak, yeni eyleme biçimleri ise yeni ahlaki, toplumsal, siyasal sonuçlar doğuracak ve mutluluk her zamankinden kat kat fazla olacaktır (Collingwood,1990, s. 98). Bu sebeple Koselleck haklı olarak ilerlemenin aslında daha önce var olan ‘mükemmellik ideali’ nin zamansallaştırılması ile tarihsel bir kavrama dönüştüğünü söyler. Söz konusu kavram ile hareketlenen beklenti ufku tarihi dinamikleştirmiştir (Koselleck, 2007, s.75). Aydınlanma Hıristiyanlıktaki sınırlı ilerleme anlayışından farklı olarak tüm insani yetileri ve etkinlikleri içeren açık uçlu sınırsız bir ilerleme süreci öngörmüş, buna binaen pratik yaşamda da sürekli ilerleme ve gelişme düşüncesini teşvik etmiştir.

İlerlemenin ilk ve tam ifadelerinden biri Turgot tarafından *A Philosophical Review of the Successive Advances of the Human Mind* (1750) başlıklı söylevinde dile getirilmiştir. Ona göre ilerleme sadece sanat ve bilimleri değil, gelenekler, kurumlar, yasalar, ekonomi ve toplumun tamamını içerecek şekilde tüm kültürü ve toplumu kapsamaktaydı (Nisbet, 1980, s. 18). İnsanın potansiyelini belli evrelerden geçerek kademeli bir şekilde ortaya koyduğu evrensel bir insanlık tarihinin var olduğu düşünen Turgot’a göre insanlık herbiri bir öncekine koparılamaz bir neden-sonuç dizileriyle bağlı yeni aşamaların art arda gelişiyile ilerlemektedir (Bock, 2002, s. 65). İnsanlığın ilerlemesinin geri dönüşümsüz bir süreç olduğunu düşünen Condorcet (1743–1794) ise insanlığın mükemmelleşmesinin gerçekten sınırsız olduğunu ve bu ilerlemenin neticesi olan ahlaki olgunlaşmanın da yeryuvarlığının devamından başka sınırlarının olmadığını belirtir (Condorcet, 1990, s.1/5). Ona göre ilerleme neticesinde akıl tutkulara egemen olacak, bunun sonucunda toplumun rasyonel bir temele oturmasıyla sürekli büyümenin gerçekleşmesi için yeniden örgütlenecek, sonuç eşitlik ve özgürlük olacaktır (Bock, 2002, s. 67). Aydınlanma dönemi tarih anlayışının özü olan ilerleme fikrinin en ateşli taraftarı Volter, tarihsel ilerleme fikrinin sonucu olarak bilim ve akli toplumsal ilerlemenin itici güçleri olarak görmekteydi. Tarih boyunca doğma ile aklın savaştığını düşünen Volter’e göre ilerleme, aklın zaman içinde görünmesi ve özünü gittikçe daha arınmış, daha olgun biçimde göstermesidir. Ona göre tarihin anlamı hep bir ve aynı olan aklın kendisini deney dünyasındaki açmasıdır (Gökberk, 1997, s. 107). Volter, aklın tarihsel gelişimi ile ilerlemeyi neredeyse özdeşleştirmektedir.

18. yüzyılda kendi zamanına dek dile getirilen mükemmelleşme umutlarından bir ilerleme kavramının geliştirilmesi, bir anlamda Kant’ın çabalarının bir sonucudur (Koselleck, 2007, s.64). Aydınlanmanın tarih felsefesinin kendisi ile doruğuna ulaştığı kişi olan Kant, tarihin gelişmesinde özgürlük düşüncesini ölçü almaktadır. Ona göre ilerleme, özgürlük düşüncesinin tarih sahnesindeki yayılıp derinleşmesidir. Aydınlanmanın ideallerine inanan ve buna bağlı olan Kant, Aydınlanmayı bu ideallere doğru atılmış büyük bir adım olarak kabul eder (Gökberk, 1997, s. 116). Kant’a göre aklın, insan türünü ilk yeri olan cennetten/doğal durumdan çekip çıkarması “içgüdünün yönlendiriciliğinden aklın kılavuzluğuna, tek kelimeyle, doğanın koruyuculuğundan özgürlük durumuna geçişinden başka bir şey değildir” (Kant, 2006, s. 89). Tanrı’nın eseri olan ve iyilikle başlayan doğanın tarihinden farklı olarak, kötülük ile başlayan ve insanın eseri olan özgürlüğün tarihinde gidişat da Kant’a göre “bir bütün olarak tür için daha kötü olandan daha iyiye” doğru bir ilerlemedir (Kant, 2006, s. 90). Burada insanın gerçekleştirmesi gereken ahlaki ödevi bulan Kant için, “iyiye doğru olan ilerleme, doğanın bir hediyesinden ya da Tanrısal bir plandan daha çok insana ebediyen verilmiş bir görevdir”

(Koselleck, 2007, s. 64). İlerleme “insan doğasının köktenci amacı ve belirlenim ilkelerinden” birisidir (Kant 1984, s. 217). Bu ilerlemeye katkıda bulunmak bireylerin doğal görevidir (Kant, 2006b, s. 101; Gökberk, 1997, s. 135).

Kant, aklın eseri olan tarihin, “bütün türün tarihi bakımından insanın özgür yeteneklerinin yavaş ama sürekli gelişimi olarak” anlaşılabilirliğini söyler (Kant, 2006a, s. 30). Tarih, “ussallığa doğru bir ilerleme, aynı zamanda ussallıkta bir ilerlemedir” (Collingwood, 1990, s. 110). Bu gelişmede insan doğaya bağlı olmaktan gitgide kurtulup kendisinin kurduğu bir dünya içinde yerleşmektedir. İnsanların boyuna çoğalan bu özgürlüğünün son durağı, hem devlet içinde hem de uluslar arasında gerçekleşecek olan bir hak düzenidir (Gökberk, 1997, s.133). Dolayısıyla Kant için tarih geri dönüşümsüz bir iyileşme sürecidir.

Aydınlanmanın soğuk usçuluğunu eleştiren Heder’e göre de tarihte bir plan ve ilerleme vardır (Gökberk, 1997, s. 116). Heder, insanlığın büyük bir geleceğe doğru ilerlediğini, bir çürütme ve sapıtma içinden geçerek bile olsa, büyük bir sahneye çıkışın yaklaştığını söyler (Gökberk, 1997, s. 124). İçkin bir zorunluluk tarafından insan potansiyelinin açığa çıkmasıyla insanlık aşama aşama, biteviye bir evrim süreci içinde varacağı uygarlığa doğru ilerlemektedir ve çok uzun bir süre ilerlemeye devam edecektir (Nispert, 1979, s. 19-20). Ona göre ilerleme, tarihin içindeki doğal güçlerin aşama aşama tarihin en yüksek amacı olan *hümaniteye* doğru gelişimidir (Gökberk,1997, s.140). Herder’e göre tarihin ilerlemesinin gösterdiği şey ise hümanitenin artmış olduğu, insan soyunun yok edici tutkularının ise sayıca azalmış olduğudur; bu da kendini aydınlatan aklın ve siyasetin içsel doğal yasalarından dolayıdır (Özkan, 2010, s. 281).

Sistemini Kant’ın özgürlüğü tartıştığı pratik akıl üzerinde kuran Alman idealizminin filozoflarından olan Fichte, Kant’ta olduğu gibi tarihi insanlığın özgürlüğe doğru ilerleyiş süreci olarak görür. Ona göre tarihteki ilerleme akıl ve özgürlüğün gelişmesidir. Fichte’ye göre tarih beş dönemden oluşur. İlk dönem olan *suçluluk döneminde* akıl, bilinçten ve özgürlükten yoksundur. İkinci dönem *günahkârlık dönemi*dir ve bu dönemde kendisini göstermeye başlayan akıl başka bir otoritenin emri altındadır. Üçüncü dönem olan *tam günahkârlık döneminde* ise insan, kendisi dışındaki otoriteye başkaldırır, fakat bu başkaldırı akıldan değil, insanın bencilliğinden kaynaklanır; dolayısıyla burada akıl etkin değildir. Dördüncü dönem *akılsallığın yükseliş dönemi*dir. Akıl bu dönemde bencil başkaldırının verimsizliğini anlar, bundan arınmaya çalışır ve aklın önceliğini onaylar. Bu sebeple bu dönem aynı zamanda akılsallığın onaylanması dönemidir. Beşinci ve son dönem *tam arınma ve kurtuluş dönemi*dir. Bu dönem aklın kendi pratik işlevinin tüm insani yaşama egemen kılındığı tam özgürlük çağıdır (Özlem, 1996, s. 80-81). Aydınlanma döneminin ilerlemeci iyimserliğini benimseyen Fichte’nin bu dönemselleştirmesi, aydınlanmacı tarih ve ilerleme anlayışının tipik bir örneğidir.

Aydınlanma döneminin diğer bir düşünürü olan *Lessing*’te tarihte bir ilerleme olduğu görüşündedir. Din duygusunun gelişmesini bir ilerleme olarak kavrayan Lessing, “akıl dini” ile “vahiy dini”ni uzlaştırmaya çalışır. Ona göre vahiy/din Tanrı’nın insanlığı eğitmek için kullandığı bir araçtır. Tanrı, insanlığı eğitme işini üç aşamada gerçekleştirmektedir. İnsan günün birinde Aydınlanma’nın ve temizliğin en son basamağına erişecek ve o zaman insan bugün vahiy ile kavradığı doğruları usundan türetecek, iyi’yi ödül beklediği için değil, iyi olduğu için yapacaktır. Dolayısıyla öteki Aydınlanmacılar gibi Lessing’in gözünde de tarih, insanlık için boyuna artan bir yetkinleşmenin sahnesidir (Gökberk, 1997, s. 110-111).

İlerleme idesi söz konusu olduğunda akla ilk gelen isimlerden biri olan Hegel, tüm tarihi “tin”in özgürlük içinde ilerlemesi şeklinde özetlenebilecek tek bir ilke etrafında örgütleyen bir tarih felsefesi geliştirmiştir. O, tarih felsefesinde ilerleme kavramını içeriklendirir ve ilerleme olarak “tin”in ‘dünya tarihi’nde kendisini serimlemesini betimler. Hegel’e göre varlık ve akıl

türdeş olduğundan (Hegel, 1995, s. 76) akıl, dünyaya egemendir ve dünya tarihi akla uygun bir süreçtir. Bu sebeple diyalektik, hem düşüncenin formu, hem de evrenin işleyiş tarzıdır (Özlem, 1996, s. 87). Varlığın, Tin'in amacı, üç basamaklı diyalektik süreç içinde (Hegel, 1995, s. 76) özgürlüğe erişmek ve özgürlük bilincine varmaktır (Hegel, 1995, s. 65). Dolayısıyla tarih, özgürlük bilinci içinde ilerlemedir. "Tin'in kendi merkezine yaklaşmaya çalışması, özgürlüğünü eksiksiz kılmaya çalışması demektir. Bu çaba onun özüdür" (Hegel, 1995, s. 57). Tin, kendinde olduğu şeyin bilgisine varmak için kendini işler (Hegel, 1995, s. 63). Kısaca tarih, "Tin'in kendi eylemi olarak dünya tarihinde öz bilgisine doğru ilerlemesi" olup, kendi özünü açtığı ve kendini dışa vurduğu yerdir (Özlem, 1996, s. 88). "Tin, kendisini seyrettiğimiz tiyatro sahnesinde, yani dünya tarihindedir (Hegel, 1995, s. 55). Tin'in kendini açıklaması olarak kavranılan, insanlık tarihine yön veren ide ise, özgürlüğün gelişmesidir. Bu durum, daha iyiye, daha yetkine yönelme ile yani, bir yetkinleşme güdüsüyle belirlenir (Hegel, 1995, s. 146). Tin'in gidişi bir ilerleme olup (Hegel, 1995, s. 147), bu ilerleme bir bilinç basamaklanışı şeklinde gerçekleşir ve dünya tarihi, içeriği özgürlük bilinci olan ilkenin basamak basamak işleyişini sergiler (Hegel, 1995, s. 152). Tin, adım adım kendindeki eksikleri gidererek kendini gerçekleştirir. İlerleme, Tin'in "kendisini, olduğu şey olarak kavrayarak, varlığını oluşturan şeyin formundan daha yüksek bir forma" ulaşmasıdır (Hegel, 1991, s. 267).

Buradan da anlaşılacağı gibi Hegel'e göre her tarih, düşünce tarihi olduğundan ve aklın kendisini geliştirmesini sergilediğinden, tarihsel süreç aslında mantıksal bir süreçtir, başka bir deyişle tarihsel süreçler "zaman cetveline yayılmış mantıksal geçmişlerdir" (Collingwood, 1990, s.127). Dolayısıyla ilerlemenin diyalektiği Hegel'de 'olumsuzlama' ve 'olumsuzlaşma' arasındaki çelişki sonucunda Tin'in ileriye doğru bir atılımıdır. Böylece tarih, karşıt olanların çatışmasından doğan ve ilerleme olarak gerçekleşen bir süreçtir. Akıl ve ilerleme ilişkisi olarak kurulan bu tasarımda Tin'in özgürlük bilincinin erek neden olarak ilerlemeyi belirlemesi söz konusudur. Tin'in özgürlük bilinci olarak bu erek tarihteki her türlü devinime yol açarak "ilerlemeyi gerçek tarihe katar" (Koselleck, 2007, s. 96). Başka bir deyişle tarihin ilerlemesi Tin'in özgürlüğe doğru ilerlemesidir ve Tin'in tarih içindeki hareketinin zorunlu kıldığı bir ilerlemedir.

Yukarıda anlattıklarımızdan anlaşılacağı gibi Aydınlanma döneminde ilerleme idesi evrensel bir aklileşme süreci olarak anlaşılmıştır. Tüm bilim ve sanatları içeren bu aklileşmeye binaen de insanın daha iyi bir dünya inşa edeceği öngörülmüştür. Kavramın teolojiden bağımsızlaşarak sekülerleştirilmesiyle dünya içre ilerleme, bir 'umut' olduğu kadar tarihin yasası olarak da görülmüştür. Akıl ile anlaşılabilir bir aklileşme süreci olarak ilerleme insanın doğaya karşı olduğu kadar kendi irrasyonel yönüne karşı zaferini de içeriyordu.

19. Yüzyıl: İlerlemenin Tahkimi ve Akideleşmesi

İlerleme düşüncesi zirve noktasına 19. yüzyılda ulaştı. Bu dönemde endüstri devriminin optimizmi, bilimin, endüstri ve ticaretin sınırsız gelişimi sosyal gelişim konusunda da yeni bir yönelime öncülük etti. İlerleme, kısmen Darwin'in biyolojik keşiflerinin etkisiyle kaçınılmaz bir evrim türü ve organik ilerlemenin yasası olarak görülmeye başlandı. Öyle ki ilerleme tarihin itici yasası olan bilimsel bir inanç halini aldı (Salvadori, 2006). Bu dönemde tüm toplum ve hatta doğa bilimlerinin temel konusu ve dinamiği tarih boyunca ortaya çıktığına inanılan doğrusal eğilimleri bulmak ve formüleştirmektir (Sorokin, 1997, s. 342). Bu dönemde bütün tarihsel yaşamı kapsamaya çalışan ilerleme bir çeşit dini kategori olarak görüldü (Koselleck, 2007, s.103). Heine "bilgiden kaynaklanan yeni dinin, ilerlemeye olan inanç olduğunu" dile getirmiştir (Koselleck, 2007, s.104). İlerleme aynı zamanda siyasal bir slogana dönüştü. Söz konusu dönemde gazeteler her gün ilerleme vaazları vermiş, kavram etrafında gruplaşmalar olmuş (Koselleck, 2007, s.100-101) böylece kavram siyasal bir işlevsellik kazanmıştır.

Bu dönemde insanlığın hurafeden, efsaneden, ilkelikten teolojik düşüncelerden kurtularak bilim çağına girildiği birçok kişi tarafından büyük bir inanç ile dile getirildi. İnsanlığın artık aklın evrensel egemenliği dönemine girdiği ilerlemeyi savunanlarca sürekli olarak ifade edildi. İlerlemeciliğin merkezini teşkil ettiği büyük tarih ve toplum tasarımları geliştirildi ve ilerleme fikri bilimsellik iddiasındaki dünya görüşlerinin bir parçası haline geldi. Terimin felsefi anlamında akıldan çok bilime vurgu yapıldı. İnsan toplumlarının bilimsel olarak organize edilebilirliği umudu ve bütün toplumsal olguların kontrol edilebilirliği düşüncesi yaygınlaştı (De Benoist, 2008, s.13-14). Buna göre eğer olgular ve değerler birbirlerinden ayrılır ve sosyal bilimlere doğa modeli üzerinden kurulursa sosyal bilimlerde doğa bilimlerin ulaştığı doğa yasalarına benzer şekilde toplumda cari olan yasalara ulaşabilir, böylece gelecek de öngörülebilir ve düzenlenebilirdi. Giderek neşv ü nema bulan ilerleme fikri döneme damgasını vuran pozitivism, liberalizm ve sosyalizm gibi farklı politik ve sosyal kuramlar tarafından, farklı sonuçlar öngörülerekte olsa içerildi. Her üç akıma kısa bir bakış bile ilerleme düşüncesinin söz konusu sosyo-politik kuramlar için nasıl bir düşünsel bir temel sağladığını gösterir.

İlerleme düşüncesine akide derecesine bağlılık gösteren en bilindik akım sosyal bilimlere bilimsel yaklaşımı ifaden pozitivistdir. 19. yüzyılda son derece etkili olan pozitivist ilerleme/cilik anlayışının ilk önemli temsilcisi Saint-Simon'dur. Bilimlerin başlangıçtaki fizikötesi unsurlardan arınarak sürekli ilerlediğini düşünen (Akarsu, 1979, s. 10) Simon, insanlığın kendi döneminde "pozitif bilim çağı"na girmiş olduğunu (Akarsu, 1979, s. 6) ifade eder. Pozitivist düşüncenin en ünlü siması ise hiç kuşkusuz bilime akide derecesinde bağlı olan Comte'dir. Comte göre insanlık sürekli ilerlemektedir ve insanlık tarihi boyunca işleyen bir ilerleme yasası vardır. Comte, buna "üç hal/evre yasası" der. Bu yasa tarihin gelişme ve ilerleme yasasıdır. Buna göre tüm insanlık zorunlu olarak birbirini izleyen teolojik, metafizik ve pozitif evrelerden geçer. Teolojik evrede insanlık doğallığı dinsellik altında, metafizik evrede ise kendinde şeyler ve tinsel tözler olarak tanımıştır. Son evre olan pozitivist evre ise tüm doğal olayların bir nedensellik bağı içinde ele alındığı ve özlere dayanmaktan vazgeçtiği bilimsellik çağıdır. Comte, bilimlerin pozitifleşen sürecini 'hiyerarşi yasası' ile dile getirir. Ona göre mitolojinin büyüünden kurtulan ilk bilim matematik olmuş, onu sırası ile astronomi, fizik, kimya biyoloji ve son olarak sosyoloji izlemiştir. Sosyolojinin pozitifleştirilmesi ile insanlık en özgün evresine tamamen girmiş olacaktır. Comte'un düşüncesinde pozitivist bilimsellik, bu bilimselliğe uygun politik bir yapıya bizi ulaştıracak olan "tin"dir (Fetscher,1997, s. 462-463). Dolayısıyla Comte'a göre bilim ve aklın gelişimi olan ilerleme zorunlu ve kaçınılmazdır.

19. yüzyılda yaşamış olan Karl Mark'ın yazdıkları da geniş bir toplumsal etkiye sahip olmuştur. İlerleme düşüncesi Marksist tarih teorisinin omurgasını teşkil eden kavramlardan biridir. Marks, yukarıda ana hatlarını vermeye çalıştığımız Hegel'in özgürlük bilincine doğru ilerleyen idealist tarih teleolojisini, içeriğini maddileştirerek temellük eder. Marks için Hegel'de olduğu gibi "tarihte akıl" vardır. Fakat bu akıl, kendini tarihte açan bir töz değil, tam tersine maddi ilişkilerin belirlediği bir bilinç durumudur. Başka bir ifade ile tarihi belirleyen şey tinsel bir töz değil, maddi ilişkiler ağı olarak toplumun sosyo-ekonomik yapısıdır (Özlem, 1996, s. 115). Marks, tarihsel materyalizmin iskeletini oluşturan bu düşüncesini *Alman İdeolojisi*'nde şöyle ifade eder, s. "Bilinç yaşamı belirlemez, yaşam bilinci belirler" (Marx, 2004, s.45).

Marks'a göre diyalektik tarzda ilerleyen tarih, sınıf savaşmaları tarihidir (Marx, Engels, 2006, s. 69). Dolayısıyla savaşım, tarihin taşıyıcıları ve ayrıcalıklı özneleri olan egemen 'sermayedar sınıf'ı ile ona karşı koyan emeğin temsilcisi olan 'işçi sınıf'ı arasındadır. Çatışma kaçınılmaz olarak burjuvazinin yarattığı "kendi mezar kazıcıları" (Marx, Engels 2006, s. 95) olan ve "geleceği ellerinde tutan" (Marx, Engels, 2006, s. 89) işçi sınıfının iktidarı ele almasıyla sonuçlanacaktır ve bu mukadderdir, zira tarihin yasasıdır; "kentsoyluluğun çöküşü ile

proletaryanın utkusu aynı ölçüde kaçınılmazdır” (Marx, Engels, 2006, s. 95). Kendisi hakkında bilince erişememiş olan insanlık, proletaryanın gücü sayesinde özgürlüğe ve kurtuluşa ulaşacaktır. Burjuvanın yıkımı sonrası geçilecek evre olan komünizm, Marks’a göre “insanın kurtuluşu ve iyileşmesi sürecinde tarihsel gelişmenin bir sonraki aşaması için zorunlu olan” evredir (Marx, 2003, s. 123). Karşıtlıkların aşıldığı komünist toplum ise “her bir kişinin özgür gelişiminin herkesin özgür gelişiminin koşulu olduğu” bir toplumdur (Marx, Engels, 2006, s. 117). Varılacak olan bu nokta bilimsel kesinlikte saptanabilir. Zira bunlar tarihin zorunlu gelişim aşamalarıdır. Tarihin hareketi çizgisel olup öngörülebilir olduğundan Marks, sınıf çatışmalarınca yönlendirilen bir tarihsel gelişim/ilerleme sürecinden sonra gelecek olan sınıfsız toplumu müjdelir. Geleceğin de geçmiş ile eşit ölçüde bilinebilir olduğu düşüncesinde olduğundan Mark/sizm ‘geçmişin/tarihin bilimi’ olduğu kadar ‘geleceğin bilimi’ olma iddiasındadır.

Bu yüzyılın liberal düşüncesinde ilerleme kavramını nasıl içerildiğini John Stuart Mill ve Herbert Spencer’in görüşlerinden anlamak mümkündür. John Stuart Mill, etik ve politik düşüncesinde eğitim yolu, insanın doğası ve davranışının gelişimi konusunda güçlenir inanca sahipti (Nisbet,1980, s. 224-29). Comte’nin felsefesini takdir eden, onun üç hal yasasını onaylayan Mill’e göre söz konusu yasa insanın geleceğine daha başarılı bir şekilde bakmamızı sağladığı gibi doğal ilerleme sürecini hızlandırmak için hangi araçlardan istifade edeceğimizi de göstermektedir (Nispet; 1979, s.27). İlerleme fikrinin önde gelen savunucularından biri olan Herbert Spencer (1820–1903) ise *The Principles of Sociology* (1876) ve *The Principles of Ethics* (1879) isimli çalışmalarında evrensel bir sosyo-politik gelişim yasası ilan eder. Ona göre toplumlar askeri örgütlenmeden endüstriyel üretim merkezli bir yapıya doğru gelişmektedir. Bu gelişme herkes için daha fazla bireysel hak, eşit özgürlük getirecek ve toplumların değişmesini sağlayacaktır (Nisbet, 1980, s. 229-36). Birçok çağdaşı gibi “gelişme”, “evrim” ve “ilerleme” kavramlarının aynı şeyi ifade etmekte olduğunu düşünen Spencer, hayatı boyunca doğada ve toplumda işlediğini düşündüğü ilerleme yasalarını göstermeye çalıştı. Ona göre ilerleme, tesadüfi değil, zorunludur ve medeniyette tıpkı doğadaki gibi tüm unsurlarıyla gelişim/evrim içindedir (Nispet;1979, s.27). İnsan yaşamının evrimini basitten karmaşığa, homojenlikten heterojenliğe doğru evrim olarak tanımlayan Herbert Spencer’in ilerleme anlayışının Darwin’in evrim anlayışının etkilerini taşıdığını belirtmek gerekir.

19. yüzyılda Darwin’in biyoloji merkezli evrim kuramı ilerleme düşüncesini daha da güçlendirdi. Evrim ve ilerleme kavramları çoğunlukla aynı şeyi ifade eder oldu. İlerleme anlayışının Darwin’in evrimciliği ışığında yeniden formüle edilmesiyle birlikte ilerleme anlayışı doğal seleksiyon, en iyi olanın seçimi ve yaşam için savaş, düşüncesiyle sonuçlandı ve bu yorum Batı yayılcılığını güçlendirdi. Kavram dünyanın her yerine medeniyetin faydaları götürmek/yaymak iddiasındaki Batı sömürgeciliğini meşrulaştırılması için bir araç olarak kullanıldı. Çünkü söz konusu düşünceye göre en çok gelişen/evrilen medeniyet zorunlu olarak ‘en iyi’ olandı, ilerleme ve medeniyeti aynı şeydi (De Benoit, 2008, s.14). Yine bununla bağlantılı olarak 19. yüzyılda ilerlemeye dair zamansal perspektif coğrafi olarak uzamsallaştırıldı ve ardından da dini, etnik, ırkçı açılardan zenginleştirildi. Örneğin, ilerlemenin Ari ırkının bir eğilimi olduğu, tarihin Arilere “dünya egemenliğini üstlenmek” görevini yüklediği düşünülüyordu. 18. yüzyılın sonlarında Wieland (1788) Avrupa’nın sürekli ilerleme eğilimi sayesinde en yüksek kültüre erişen dünya parçası olarak diğer uluslar üzerinde sonsuz egemenliği elde ettiğini düşünüyordu ve daha dikkatli bir şekilde de olsa Kant da aynı şeyleri ifade etmektedir (Koselleck, 2007, s.85). Hegel, Fichte, Gobineau, Houston Stewart Chamberlain, Herbert Spencer gibi bir çok filozof tarafından ilerleme idesi ile iktidar/güç, ulus ve ırk vb. kavramlar arasında ilişki kurulmuştur (Nispet, 1979, s.29).

Görüldüğü gibi Yeniçağ ve Aydınlanma dönemi filozoflarının neredeyse tamamı dünya tarihinde doğrusal bir gelişim, ilerleme olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte söz konusu

iyimserlik dönemlerinde ilerleme fikrine karşı çıkan ya da sonuçlarını olumsuzlayan düşünürlerin de var olduğunu belirtmek gerekir.

İlerlemenin Erken Dönem Eleştirisi

İlerleme idesinin muzaffer olduğu 19. yüzyılda Schopenhauer, Carlyle, Ruskin, Matthew Arnold ve Nietzsche çağın zayıflıklarını, budalalıklarını, çağın sanatsal duyarsızlığını ortaya çıkarmak ve çağın kendini beğenmişliğini yıkmak amacıyla ilerleme düşüncesine karşı azimli bir savaş sürdürdüler. Fakat 18. ve 19. yüzyıllarda ilerleme fikri Ortodoks inanca dönüştüğünden bu inançtan kopanlar asla tasvip görmemişlerdir (Collingwood, 2000, s.132). Yukarıdaki isimlere Aydınlanma dönemi düşünürlerinden olup Aydınlanma'ya eleştirel yaklaşan ya da yadsıyan Rousseau ve Burke gibi isimleri de eklemek gerekir.

İlerlemeye karşı olumsuz tavrı ile Rousseau Aydınlanma dönemi içinde ayrıksı bir konumu temsil eder. Aydınlanma'nın iyimserliğine karşı bir şekilde Rousseau tarihsel süreci insan doğasının giderek bozulması olarak betimler. Ona göre bilim ve sanatların ilerlemesi ahlaki değerlerin alçalmasına ve yok olmasına sebep olduğu gibi insanlar arasında eşitsizliğe de neden olmuştur (Rousseau, 1998, s. 45, 47). Dolayısıyla bilim ve sanatların ilerlemesi mutluluğumuza bir şey katmamıştır (Rousseau, 1998, s. 52). Aslında Rousseau'nun bu düşünceleri eski çağdaki iyi ve temiz olan "köken"den uzaklaşmayı bozulma sayan düşünceye yakınlık göstermektedir. Kökenden uzaklaştırdığı için zaman çürütücü bir etkiye sahiptir. Bununla beraber Rousseau'nun geri/ye dönüşü önermediğini de belirtmek gerekir. İnsan bir kere doğa durumundan çıkmıştır ve bu süreç dönüşümsüzdür. Onun için çözüm medeni bir toplumun inşasıdır.

19. yüzyılın sonuna doğru Aydınlanma rasyonalizmin bir sıkı bir eleştirmeni ve muhalifi olan Nietzsche döngüsel-çevrimsel bir zaman anlayışını savunarak tarihin ilerlediği düşüncesini, evrensellik anlayışını yadsıdı ve küçümsedi. Kendi çağının Hıristiyanı değerleri gibi, tarih anlayışının da yaşamı ve oluşu değersizleştirdiğini düşünen Nietzsche'ye göre modern bir düşünce olan ilerleme "yanlış bir düşünce"dir. Gerçekte tarihsel süreç zorunlu olarak ileriye doğru bir gelişme, yükselme ve yücelme değildir. Ona göre bugünün Avrupa'sı değer bakımından fersah fersah Rönesans Avrupası'nın gerisinde kalır (Nietzsche, 1995, s.15). "Geridöndürülemez ama sonsuz zaman düşüncesiyle işe koyulan Nietzsche, sonunda geri döndürülebilirliği içeren çevrimsel zamana varır" (Dauer,1997, s.96) ve bu zaman anlayışını "ebedi dönüş" olarak formüle eder.

20. Yüzyıl: İlerleme Eleştirilerinin Yükselişi ve Mit olarak ilerleme

18. ve 19. yüzyılda öngörülen insani ilerlemenin ve yetkinleşmenin aksine 20. yüzyılda yaşanan yıkımlar, insanın, insani kapasitenin artışı takviye edeceği düşünülen teknolojinin insanlığın yıkımına sebep oluşunun görülmesi vb. durumlar ilerleme düşüncesinin altını büyük ölçüde oydu. İnsanlığın ilerlemesi düşüncesini sorgulanır hale geldi ve 19. yüzyılda siyasal projelere dönüştürülen Aydınlanmacı ilerleme düşüncesi ve siyasal iyimserlik 20. yüzyılda büyük ölçüde yok oldu. İlerlemeye duyulan hayal kırıklığı öylesine büyük oldu ki, bir yüzyıl önce farklı sosyo-politik eğilimleri birleştiren ilerleme fikri neredeyse tersi bir şekilde farklı felsefi ve politik akımları ilerlemeye eleştirel yaklaşım noktasında birleştiren bir tutum haline geldi. Bu yüzyılda insanlığın ve uygarlığın ilerlemesinden çok insanlığın sorunlarından, medeniyetin gerilemesinden hatta çöküşünden bahsedilir olmuştur.

İnsanlığın tümünden daha iyi bir insanlık durumuna doğru ilerlediğine duyulan inancın kaybolmasının en önemli göstergelerinden biri 20. yüzyıldaki tarih tasarımlarında görülen değişimdir. Yüzyılın ilk yarısında dünya savaşını yaşamış olan Spengler ve Toynbee ilerlemeci zaman algısının karşısına, döngüsel/devrevi bir zaman algısını merkeze alan tarih kuramlarını koyarak antik dönem tarih/zaman düşüncesini yeniden canlandırdılar. Tarihsel bir ereğin var

olduğunu düşünen ve tarihi bu ereğe doğru bir ilerleme olarak görenlerin aksine, Spengler'e göre tarih, kendisine yüklediğimiz anlamda hiçbir erek taşımadığı gibi, ona teorik aklın nedensellik kategorisi ile de yaklaşmayız, zira tarihte ancak kör güçlerin etkin olduğu kadersel bir zorunluluk vardır ve bu kader de yasalardan bağımsızdır (Özlem, 1996, s.161). Sebep ve neticeden uzak olarak “anlatılmaz bir iç kesinliği”ni ifade eden “kader fikri tarihin dünya görüntüsünü idare eder” (Spengler, 1997, s. 111). “Teleoloji ise kader fikrinin karikatürüdür” (Spengler,1997, s. 112). Spengler, uygarlıkları organizmalara benzetir, organik olan her şeyin temelleri ise doğum, gençlik ve ölüm mefhumlarıdır (Spengler, 1997, s.19). Kültürler ve medeniyetler bitkiler gibi gelişigüzel doğar, gelişir ve ölürlür. Bütün kültürler için bu bir kaderdir. Benzer görüşlere sahip olan Tonybee' e göre tarihsel süreçte insan türünün fiziksel ve ruhsal gelişiminin kendiliğinden olduğunu gösteren hiçbir delili yoktur. Gelişme ancak toplumsal mirasta fark edilebilir. Bu da insanın doğaya egemen olması anlamına gelen teknolojiye ne kadar etkin olduğuna bağlıdır (Tonybee, 1980, s.245). Tarihin esas obje birimi olan kültürler “meydan okuma” ve “yanıt verme” yoluyla gelişirler. Bu şekilde oluşan tüm kültürler yükselme, gelişme ve çöküş dönemleri yaşarlar. Bu dönemlerin en kesini ise çöküşdür (Özlem,1996, s.162). Hiçbir tarihsel medeniyet çözülme, gerileme ve yıkılma düzeninden döngüsünden kurtulamaz. Batı medeniyeti hariç tüm medeniyetlerin ölü veya can çekişmekte olduğu düşünen (Tonybee,1980, s.41) Tonybee'e 19. yüzyılda karşı konulamayacak bir güce sahip olan Avrupa medeniyetinin de gerileme halinde olduğu kanaatinde (Tonybee, 1980, s. 97-122).

20. yüzyılda ilerlemenin bir “mit” olduğu defaaten dile getirilmiştir. Montague David Eder 1932'de yayınlanan *Myth of Progress* isimli yazısında özellikle insanlık durumunda kaçınılmaz, zorunlu bir iyileşme olduğu fikrine karşı çıkararak ve filozoflarla bilim adamlarının uygarlığın ilerlediğine ve ilerleyeceğine dair düşüncelerinin ve iddialarının aksine uygarlığın ilerlemesinin daha fazla mutsuzluk ve kontrol kaybına sebep olduğunu ifade etmiştir (Eder, 1932). İlerlemenin bir mit olduğu düşüncesi giderek daha çok kişi tarafından benimsenmiş ve önceki yüzyılın aksine yoğun bir şekilde “uygarlığın huzursuzlukları”ndan bahsedilmiştir.²

Aydınlanma akılcılığını totaliter bulan 20. yüzyılın önemli felsefi akımlarından Frankfurt Okulu da II. Dünya Savaşı'yla ve yaşanan yıkımların da etkisiyle ilerleme düşüncesine önemli eleştiriler yöneltmiştir. Okul, “ilerleme optimizmi” olarak adlandırdığı ve Aydınlanma'nın mirası olarak gördüğü, Hegel ve Marks'ın felsefesine egemen olan çizgisel tarih anlayışını eleştirir. Çünkü onlara göre insanlığın tarihi insanın doğa üzerindeki hükmetme süreci olduğu kadar insanın insan üzerinde giderek artan hükmetme sürecidir. Metodolojik olarak da tarihi, tarihin üzerine çıkararak bir ilerleme süreci olarak görmek imkansızdır, tarih kendi içinde süreklilik göstermeyen “moment”leri ve evreleri içeren düzensiz bir akıştır (Özlem, 1996, s.165-166). Diğer yandan tarihe sadece akıl değil, tutkulu bir insan doğası yani akıl dışılık egemendir.

Tarihe eş zamanlılık temelinde yaklaşan yapısalcılığa göre de tarih belirli bir hedefe yönelmiş, bilinçli eylemler ürünü olarak çizgisel ve ereklilik taşıyan bir süreç olarak görülemez. Tarihten hiçbir yöntemle genel açıklamalar yapmamızı sağlayacak süreklilikler ve düzenlilikler çıkartılamaz. Çünkü tüm tarihe yayılmış temel olgular yoktur. Tarihte tüm olayları tek başına yönlendiren bir neden yoktur, her tarihsel olgu psikolojik ve bireysel hareketlerin bir dizisidir. Böylece yapısalcılık büyük ölçüde, Antikçağ'ın döngüsel tarih anlayışına dayanmış olur. Tarih, bu haliyle ‘sürüp giden döngüsel hareketlerin bir dizisi’nden başka bir şey değildir. Nedensellik ve süreklilik ideleriyle çalışacak bir ‘tarih bilimi’, tarihte ‘sonsuz sayıdaki

² İlerlemeye mit olarak gönderme yapan ve olumsuz sonuçlarını dile getiren başka çalışmalara birkaç örnek için bkz. Zarandi, Merhdad M. (ed). *Science and the Myth of Progress*, 2004; Wessels, Tom. *The Myth of Progress: Toward a Sustainable Future*, University of Vermont Press, 2006; Almond, Gabriel A; Chodorow, Marvin; Pearce, Roy Harvey (ed.) *Progress and Its Discontents*, Berkeley: University of California Press, 1982.

döngüler'den başka bir şey bulamayacaktır" (Özlem, 1996, s.170-171). İlerleme düşüncesini eleştiren Levi-Strauss, ilerlemenin yalnızca Batı'nın gerçekleştirdiği çizgisel ve dönüşsüz bir gelişim biçiminde değerlendirilmesine karşı çıkar; çünkü ona göre tek bir tarih değil, birçok tarih, tek bir evrim biçimi değil, birçok evrim biçimi vardır (Yücel, 1983, s.147).

İlerleme fikrine önemli bir eleştiri de Karl Popper tarafından yöneltilmiştir. Bugüne/şimdiye dair iyimser bir görüşe sahip olan Popper'a göre ne bilim ve teknik için (Popper, 2006, s. 217) ne de tarih ve toplum için bir ilerleme yasasından söz edilemez. İngiliz tarihçi H.A.L. Fisher'in "tarih kitabının sayfalarında ilerleme gerçeği açık ve seçik bir şekilde yazılmıştır. Ancak ilerleme bir doğa yasası değildir. Bir neslin elde ettikleri bir sonraki tarafından kabul edilebilir" şeklindeki sözünü içerdiği üç önermeyi de onaylayarak alıntılıyan Popper'a göre burada söz konusu olan ahlaki ilerlemedir ve bunun garantisi yoktur (Popper, 2006, s.10). Ayrıca Popper tarihsel bir yasa olduğu varsayılan ilerleme fikrini, kaçınılmaz bir gelecek öngörüsüne ve bu doğrultuda otoriter politik tutumlar dayanak teşkil etmesi sebebiyle de eleştirir.

Şüphesiz ilerleme düşüncesine 20. yüzyılda en yıkıcı kuramsal saldırı postmodernistlerden gelmiştir. İlerlemenin bir söylene olduğunu iddia eden (Sarup,1995, s.67) postmodernistler zamanı kronolojik ya da çizgisel bir şey olarak gören anlayışları reddederler. Bunlar için aşağılayıcı bir kavram olarak "kronofonizm" terimini kullanırlar ve çizgisel zamana rahatsız ölçüde teknik, rasyonel, bilimsel ve hiyerarşik bir şey gözü ile bakarlar. Postmodernistler çizgisel, evrimsel ya da amaçlı değil, anarşik, bağlantısız ve hizasız bir zaman görüşü dile getirirler (Rosenau, 1998, s. 120). Postmodernizm tarihten "kısmen süreksiz çerçevelerin, zamansal ya da mekansal dünya bağlamalarını oluşturduğu bir silsile" olarak bahseder (Rosenau,1998, s.117). Yine Vattimo gibi bazı postmodernistler tarihin saptanabilir bir doğrultusu olduğu fikrine bir son vermek gerektiğini söylerler (Rosenau, 1998, s.115). Vattimo'ya göre geleneksel Batılı tarih kavramlarının temelinde yatan ilerleme fikri sekülerleştiği için krize girmiştir. Bugün ilerleme; eskiden olduğu gibi bir hedef ya da teleolojik bir süreç olarak anlaşılmamaktadır (Vattimo, 1999, 24, 86) ve günümüzde çok az tarihçi tarihin üniter organik bir süreç olduğu tezini benimsemektedir. Mikro tarih kavramında görüleceği gibi geçmişte tarih olarak anlaşılan şey, bugün 'sonsuz sayıda tarihler' olarak anlaşılmakta, bu yüzden onları ilerleme ve Aydınlanma kavramı etrafında birleştirmek uygun görünmemektedir (Vattimo, 1999, s. 20). Postmodern tarih teorileri ve zaman kavrayışı sürekli bir gelişme, ilerleme ve bütünleşmeyi onaylayan modern ilerlemeci "meta tarih" anlatılarının altını oymaya çalışırlar. Postmodernler için tarihte aklın doğa üzerindeki zaferi olarak ilerleme söz konusu olmadığı gibi, tarihin ilerleme sonucu varacağı her şeyin üstünde, aşkın bir amacı da yoktur.

Özellikle 20. yüzyılda ilerleme fikrine bunca eleştiri yöneltilmesinin bir sebebi de teknolojinin, yani insanlığın doğa üzerindeki egemenliğinin beraberinde küresel ölçekte geri dönüşsüz bazı problemleri getirmesidir. Teknolojinin doğada yarattığı tahribat bilimsel temelde ilerleme karşıtı bazı argümanların geliştirmesine sebep olmuştur. Bu argümanların en ünlüsü entropidir. Tarihin değişimini entropi kavramı ile açıklamaya çalışanlar tarihin daha kötüye doğru gittiğini ifade etmekte ve sürekli ilerleme düşüncesine karşı çıkmaktadırlar. Onların dayandığı entropi yasasının temel ilkelerine göre tarihsel gidiş düzenden düzensizliğe, varlıktan tükenişe, yaşamdan ölüme doğrudur; Doğada her şey yalnızca kullanılabilirlikten kullanılamayana dönüştürülebilir; Her olayda entropi az veya çok hızla artar, Yeni çözümler, yeni sorunlar üretir; böylece, sorunlar birikimli olarak artar (Rifkin ve Howard, 2003, s. 82-83). Düzen ve ilerleme üretmek için dünyaya her müdahale edişimizde, başka bir yerde düzensizlik ve bozulma meydana gelir (Rifkin ve Howard, 2003). Bu sebeple maddi ilerleme çürümeye, düzensizliğe ve kaosa gidiş olarak görülmektedir.

Daha da artırılabilir bu ilerleme karşıtı eleştiri külliyatına rağmen 20. yüzyılda ilerleme fikrinin hepten terk edildiği düşünülmemelidir. İlerlemeye karşı duyulan coşku eski

yoğunluğunu kaybetmekle beraber varlığını devam ettirmiştir. 20. yüzyılda daha çok iktisadi kalkınma, gelişme, refah ve insan hakları gibi kavramlarla ifade edilen ilerleme fikri/ideali geniş kitleler üzerinde tesir icra etmeye ve birçok toplum için ideal olmaya devam etmiştir.³

Sonuç

Hıristiyanlık ile birlikte ortaya çıkan teolojik karakterli ilerleme düşüncesi modern dönemde sekülerleştirildi ve insan doğasında temellendirildi. Yeniçağla birlikte doğa bilimlerinde görülen ilerleme devasa bir iyimserlik yarattı. Aydınlanma döneminde ise bilimlerdeki ilerleme fikri kültür alanına taşınmış ve aklın yetkinleştiği ve buna paralel insanın insani kapasitelerinin de (ahlak vb.) tarih boyunca tekâmül ettiği ve edeceği düşünülmüştür. 19. yüzyılda ise yerleşik hale gelmiş olan bu bilimsel ve kültürel iyimserlik siyasal alana taşındı ve tarihin, insanın politik olarak özgür olacağı bir noktaya zorunlu olarak ilerlediği iddia edildi. Söz konusu dönemde insanlığın ilerlemesi adeta kendisinden şüphe edilmeye bir dogmaya/akideye dönüştü. Öyle ki birbirine muhalif olan 19. yüzyıl ideolojilerinin neredeyse tamamı ilerleme idesini temellük etmiştir. Fakat 20. yüzyılda yaşanan olumsuz gelişmeler insanın doğuştan var olduğuna inanılan, adeta akide düzeyine çıkarılan ilerleme eğilimine büyük gölge düşürdü ve kavramın olumsal içeriğini büyük ölçüde aşındırdı. Zira yaşanan olaylar bilim ve teknolojinin insanın kontrol kapasitesini olumsuzlaştıran doğru ilerlemekten çok yıkımlara sebep olduğu gösterdi. Başka bir ifadeyle maddi alanda yaşanan gelişmelere karşın, tarihi tecrübe insanın/insanlığın diğer boyutlarının gelişimine ve ilerlemesine ilişkin bir hayal kırıklığı yarattı. Bu sebeple 20. yüzyılda medeniyetin ilerlemesi ile barbarlığın at başı gittiği defaten dillendirilmiş, insanın tüm yetileri ile tekâmül ettiği ve giderek daha yetkin bir insanlık durumuna ulaşacağı ideali ya da iyimserliği inandırıcılığını büyük ölçüde kaybetmiştir.

Bununla birlikte günümüzde ilerleme düşüncesi tümenden terk edilmiş değildir. Nisbet'in "özgürlük olarak ilerleme" ve "iktidar olarak ilerleme" kavramları arasında yaptığı ayrımı esas alırsak özgürlük olarak ilerlemeden artık eskisi kadar güvenle bahsedilememekle birlikte insanın doğa üzerinde egemen olması anlamında ilerlemenin cari olduğu ve bu egemenlik sürecinin giderek pekiştiğinden pek şüphe yoktur. İnsanın doğa üzerindeki egemen olması süreci olan teknolojik gelişim ve iktisadi büyüme kitleler nezdinde büyük ölçüde inandırıcılığını devam ettirmekte ve ilerleme fikri gündelik dilin içindeki işlevselliğini korumaktadır. Fakat, eskisinden farklı olarak günümüzde teknolojik ilerlemenin hasıl ettiği doğa üzerindeki egemenliğe ve bunun sürdürülebilirliği anlamında ilerlemeye bir kaygı eşlik etmektedir. Bunun yanında özellikle Batı dışı toplumlarda kadınların siyasal katılımının artması, okuryazarlık oranlarındaki artış, sağlık alanında görülen bazı iyileşmeler, bazı otokrat rejimlerin nispeten demokrat rejimlerle yer değiştirmesi vb. bazı sosyal ve siyasal dönüşümler de ilerleme düşüncesinin varlığını ve işlevselliğini takviye etmektedir. Dolayısıyla felsefi mahfillerde eski itibarına sahip olmakla birlikte geniş kitleler nezdinden ilerleme idesi hala canlılığını korumaktadır.

20. yüzyıl felsefi düşünce akımları ve özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve giderek yaygınlaşan postmodern felsefi düşünce modernliğin diğer temel paradigmaları gibi ilerleme düşüncesinin hırpalanmasında ve eski itibarın kaybetmesinde son derece etkili olmuştur. Tarihin geri dönüşümsüz olarak bir ereğe doğru ilerlediği düşüncesine karşın postmodernler süreksizlik ve kesinti/kopuşlar üzerine temellenen bir tarih düşüncesini ön plana çıkardılar. İlerleme idesinin de içerisinde yer aldığı modern felsefi tasarımların üzerine inşa edildiği temsil, köken, anlam, akıl, rasyonalite, hakikat, ereksellik, nedensellik, süreklilik vb.

³ 1969'da yayınlanan *UN Declaration on Social Progress and Development* ilerleme kavramının günümüzde hala üzerinde uzlaşılan tanımlarının önemli bir dökümünü ortaya koymaktadır.

Bkz. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/256/76/IMG/NR025676.pdf?OpenElement>

kavramları büyük ölçüde felsefi lügatlerinin dışına sürdüler. Bu da ilerleme kavramını 20. yüzyıl pratiğinin ardından teorik olarak da eski itibarından etmiştir.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1979). *Çağdaş felsefe akımları*, İstanbul: MEB.
- Aysevener, K. (2001). “Bir ilerleme tasarımı olarak tarih”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 41 (1), 171-186.
- Dauer, D. W. (1997). “Nietzsche ve zaman kuramı”, Çev. Alp Tümertekin, *Cogito* 11, 83-100.
- Bıçak, A. (2005) *Tarih düşüncesi-tarih metafizikleri*, 4, İstanbul:Dergâh Yayınları.
- Bock, K. (2002). “İlerleme, gelişme ve evrim kuramları”, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, çev. Aydın Uğur, Ed. Mete Tunçay-Aydın Uğur, Ankara:Ayraç Yayınları.
- Bury, J.M.B. (1932). *The idea of progress:an inquiry into its origin and growth*. New York:The Macmillan Company.
- Carr, E. H. (1996). *Tarih nedir?* Çev. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Collingwood, R.G. (1990). *Tarih tasarımı*, Çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Collingwood, R.G. (2000). *Tarih felsefesi üzerine denemeler*, Çev. Erol Özvar, İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Condorcet (1990). *İnsan zekâsının ilerlemeleri üzerinde tarihi bir tablo taslağı, I-II*, Çev. O. Peltek, MEB Yayınları.
- De Benoist, A. (2008). “A brief history of the idea of progress”, *The Occidental Quarterly*, 8, (1), 7-16.
- Dark, T. E. (2007). “Reclaiming the future:space advocacy and the idea of progress”, *Societal Impact of Spaceflight*, Dick, Steven J., Roger D. Launius (Ed), NASA, 555-573
- Eder, M. D. (1932). “The myth of progress”, *The British Journal of Medical Psychology*, Vol. 12., p.1 <http://www.pep-web.org/document.php?id=ijp.014.0399a>
- Fetscher, İ. (1997). “Tarih felsefesi”, *Günümüz Felsefe Disiplinleri*, Drl. ve Çev. D. Özlem, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 441-473
- Gökberk, M. (1997). *Kant ve Herder'in tarih anlayışları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hegel, G.W. F. (1995). *Tarihte akıl*, Çev. Ö. Sözer, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Kant, I. (1984). “Aydınlanma nedir? sorusuna yanıt”, *Seçilmiş Yazılar*, Çev. ve Der. N. Bozkurt, İstanbul:Remzi Kitabevi Yayınları.
- Kant, I. (2006). “İnsanlık tarihinin tahmini başlangıcı”, Çev.M. Bal-G. Ateşoğlu, *Tarih Felsefesi Seçme Metinler*, Der. D. Özlem-G. Ateşoğlu, İstanbul:Doğu-Batı Yayınları.
- Kant, I. (2006a). “Dünya yurttaşlığı amacına yönelik genel bir tarih düşüncesi”, Çev. U. Nutku, *Tarih Felsefesi Seçme Metinler*, Der. D. Özlem- G. Ateşoğlu, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Koselleck, R. (2007). *İlerleme*, Çev. M. Özdemir, Ankara:Dost Kitabevi Yayınları.
- Lacoste, Y. (2002). *Tarih biliminin doğuşu ve İbn Haldun*, Çev. Mehmet Sert, İstanbul: Corpus Yayınları.
- Madan, S. (1995).*Post-yapısalcılık ve postmodernizm*, Çev. A. Baki Güçlü, Ankara: Ark Yayınevi.
- Marks, K. (2003). *1844 Elyazmaları*, Çev. M. Belge, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marks, K. (2004). *Alman ideolojisi*, Çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.
- Marks, K; F. Engels, (2006). *Komünist manifesto*, Çev. L. Kavas, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Maxfield, J. A. (2002). “Divine providence, history, and Progress in Augustine’s City of God”, *Concordia Theological Quarterly*, 66 (4), 339-360.
- Mazlish, B. (1996). “Progress: A historical and critical perspective,” in *Progress: Fact or Illusion?*, Ed. Leo Marx and Bruce Mazlish, University of Michigan Press, 27-44
- Meier, C. (2007). “Antik dönemde ilerleme”, *İlerleme* (Reinhart Koselleck) içinde 2. Bölüm, Çev. M. Özdemir, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 23-36
- Nisbet, R. (1980). *History of idea of progress*, Basic Books, Londra.

-
- Nisbet, R. (1979). "The idea of progress: a bibliographical essay". *Literature of Liberty*, s. A
Review of Contemporary Liberal Thought 2 (1), 7-37,
- Nietzsche, F. (1995). *Deccal:Hristiyanlığa lanet*, Çev. Oruç Aruoba, İstanbul: Hil Yayınları.
- Özlem, D. (1996). *Tarih Felsefesi*, İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Özkan, C. İ. (2010). *19. Yüzyıl tarih felsefelerinde akıl ve ilerleme arasında kurulan ilişki:Hegel-Marx-Comte*, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Popper, K. R. (2006). *Hayat problem çözmektir*, Çev. Ali Nalbant, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rifkin, J.; Howard, T. (2003). *Entropi dünyaya yeni bir bakış*, Çev. Hakan Okay, İstanbul: İz Yayıncılık
- Rossi, Paolo (2002). *Gemi batıyor, seyreden yok ilerleme fikri*, Çev. Durdu Kundakçı, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1998). *Bilimler ve sanatlar hakkında nutuk*, Çev. Sabahattin Eyuboğlu, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Salvadori, M. (2006). *Progress:Can we do without it?*, London:Zed Books.
- Sorokin, P. A., (1997). *Bir bunalım çağında toplum felsefeleri*, (Çev. M. Tunçay), İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Spengler, O. (1997). *Batının çöküşü*, Çev. Giovanni Scognamillo, Nuray Sengelli, İstanbul: Dergah Yayınları, 1997
- United Nations (1969). *UN declaration on social progress and development*, <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/s1dspd.htm>
- Vattimo, G. (1999). *Modernliğin sonu*, Çev. Ş. Yalçın, İstanbul: İz Yayınları
- Yücel, T. (1983). "Claude Levi-Strauss ve felsefe", *Macit Gökberk Armağanı* içinde, Ankara:TDK Yayınları.
-